
REND- ÉS KATASZTRÓFAVÉDELEM

Fórizs Sándor

Események a határőrségi aknamezőkön az osztrák–magyar államhatáron (1949–51)

10.17047/HADTUD.2016.26.1-2.52

Magyarországon 1949 és 1970 között rövid megszakítással alkalmaztak műszaki zárat és aknamezőket az osztrák államhatáron. A publikáció a Magyar Nemzeti Levéltár határőrségi anyagai alapján mutat be tipikus eseményeket a kezdeti időszakból. Az olvasó megismerheti a műszaki zár felépítését, az akkori határőrizeti módszereket és a bekövetkezett események rendezésének módjait. Láthatjuk, miként befolyásolta ez a rendkívül drasztikus eszköz az ott lakók és a határőr katonák életét, a két szomszédos ország kapcsolatát. Néhány jelentésben végigkísérhetjük az egyes emberi tragédiákat az aknamezőtől a kórházig.

Magyarországon 1949-től megszakítással egészen 1970-ig alkalmaztak az államhatáron kiépített műszaki zárnál aknamezőt, telepített aknákat az áthaladás megakadályozása céljából. Tanulmányomban az ilyen jellegű határőrizet egyes, naponta előfordult eseteivel kívánok foglalkozni.

Magát az aknamezőt, az ahhoz kapcsolódó munkálatokat, a politikai kérdéseket, telepítést és megszüntetést, majd az 1957-es újratelepítést széleskörű irodalom dolgozza fel. (Léka Gyula 1999) (Léka Gyula HL.TGY. A. VIII/E-3.) (Suba János 2009) (Sallai János 2013) (Sallai János 2012) A Magyar Nemzeti Levéltár XIX-B-10 jelzésű dobozai tartalmazzák a határőrség okmányai egy részét 1945-től a szervezet megszűnéséig. Itt betekintést nyerhetünk azokba az eseményekbe, amelyek az aknamezőn bekövetkeztek, megismerhetjük ezek rendezésének akkor szabványos módozatait, együtt láthatjuk a határsértést megkísérlők és a határőrök tevékenységét. Az okmányok gyűjteménye nem teljes, látszik, a sorrendből kikerültek anyagok, esetleg nem egy helyen iktatták ezeket.

A szemléleti megközelítést, az íráskor hangneme erősen befolyásolja a körülmények, a felterjesztők határőr tisztok, akik feladataiknak valamint a központi elvárásoknak kívánnak megfelelni. Ők a műszaki zár működtetői, kiszolgálói és egyben mondhatjuk, a rabjai. Előfordulnak tipikusnak tekinthető határsértési kísérletek és egyedi rendkívüli történések. Az ördög a részletekben rejlik, tartja a népi bölcsesség. Valóban, a napi tevékenység mutatja meg a műszaki zárhoz kapcsolódó aknamező lényegét és azt, miként befolyásolta létrehozása az ott lakók, a határőr katonák és a határon ájtutni szándékozók életét.

Kezdetek és körülmények

Érdekes módon a határőrség vezetése a világháborút követően nem gondolkodott olyan drasztikus intézkedésben, mint aknamezők létesítése. Folyamatos határőrségi vezetésről, irányításról nem is beszélhetünk 1945–1950 között. A Honvéd Határőrség 1946-ig nem rendelkezett központi parancsnoksággal, a határvadász őrsők széttagoltan tevékenykedtek a honvéd kerületi parancsnokságok alárendeltségébe szervezve.

A határőrség parancsnokságát 1946 márciusában hozták létre. Ekkor a honvéd kerületek alárendeltségéből a határőr alegységeket egy szervezetbe összevonták. Első főparancsnoka a koncepciók perек későbbi áldozata, a szerencsétlen sorsú Pálffy György, akkor még ezredes lett. 1948. februártól a parancsnok Szalvay Mihály. 1950. január 3-án már Kajli József államvédelmi ezredes, mint az ÁVH Határőrség parancsnoka írja alá az okmányokat. 1950. október 24-től viszont már Piros László a határőrség első számú vezetője.

A szervezet a honvédségtől 1950. január elsejével került át az Államvédelmi Hatóság kötelékébe. 1945–50 között politikai okok miatt változott a főparancsnok és a törzsfőnök személye is, több átszervezés történt. A bizonytalan körülmények, az országos nagypolitika éles fordulatai megakadályozták egy hosszabb időszakra vonatkozó következetes és ésszerű fejlesztési terv kidolgozását, megvalósítását.

A határőrség a háborút követően folyamatosan létszámhiánnyal küzdött. A feladatok nagysága miatt – bár az eredetileg 20 000 főre tervezett honvédség egynegyedét tette ki az állománya – maga a vezetés is az államhatár műszaki megerősítésében gondolkodott. Ez magasfigyelők létesítését, az ehhez kapcsolódó vezetékes telefonhálózat kiépítését, az államhatárt keresztező földutak torlászokkal és árkokkal történő lezárását valamint az államhatártól számított 50–100 méteres területsávban a látást zavaró növényzet letarolását, hidak és járőr-utak kiépítését foglalta magába. A határvadász zászlóaljaktól bekért javaslatok egyike tartalmaz drótkerítés létesítésére vonatkozó felvetést, de azt az országos vezetés akkor még elvetette, kétségbe vonva a hatékonyságát. Jugoszláviával és Ausztriával megromlott viszony, a politika szélsőséges követelményei vezettek 1949 folyamán a drótakadályok és az aknazár építésének megkezdéséhez.

„1949 nyaráig 227,5 kilométer kettős drótkerítést és 194,55 kilométer egyes drótkerítést építettek meg. Ezt később, összesen 942 559 folyóméter hosszúságban, aknazárral egészítették ki, 3 572 139 folyóméteren 49 M. gyalogsági taposóaknáknak, 343 752 folyóméteren pedig 49 M. érintőaknáknak felhasználásával; 26 658 folyóméteren vegyes aknamezőt telepítettek, összesen mintegy 2 000 000 aknát. 1949-től 1955 végéig folyamatos volt az aknasítás és az aknasűrűség növelése, mert a 49 M. taposóaknákat – amelyek élettartama csak 1–2 év volt – 1952-től cserélni kellett. 1949-ben az aknamezőket a drótakadályok közé telepítették, ám ez nem vált be, ezért 1952-től a különösen »veszélyeztetett« szakaszokat többsoros aknamezővel látták el.” (Suba János 2009)

Az elsőnek megépített drótkerítés hamarosan a műszaki zár államhatár felőli külső tagja lett. A kerítés mellett az ország belseje felé húzódott a 24 méter széles aknamező, mellette a 10 méter széles nyomsáv, majd egy 10 méter széles, a látást zavaró növényzettől megtisztított területsáv. Az egész rendszer szélességét a műszaki leírás 50 méter szélességben határozta meg. A nyomsáv és az aknamező között egy

figyelmeztető drótszalat húztak ki, hogy a járőröket megóvják a balesetektől. Valójában a telepítés a tereptől és a rendelkezésre álló anyagoktól függően nagyon eltérő volt, az 50 méteres szélességet általában nem érte el.

Szakmai körökben is vita folyt az aknamező hatékonyságáról. Egy, a kiskunhalasi kerülettől felterjesztett jelentés (Határműszaki helyzet kiértékelése 1953) nagyon határozottan fogalmaz: „A bizottság összefüggő aknamező telepítését nem javasolja...” „A kerület területén 1949 – az aknatelepítés megléte – óta eddig három fő határsértőt fogtunk el az aknatelepítés segítségével, ugyanakkor a műszaki zár karbantartása és egyéb esetek közben 5 fő műszaki elvtárs robbant fel az aknazáron, akik komoly testi sérüléseket szenvedtek (amputáltak valamelyik végtagját).” A szakmai meglátásokat ebben az esetben a politika felülbírálta.

Az aknamező létesítésére és kiszolgálására a határőrség nem volt felkészülve. A drótakadályok közé telepített taposó és botló drótos robbanó műszaki zár komoly felkészültséget, figyelmet és mindenekelőtt a létesítéshez szükséges elegendő időt igényelt. Ezekből semmi sem állt a rendelkezésre. A szervezetnek nem voltak műszaki képzettségű tagjai, nem volt műszaki részlege. A kivitelezést a honvédség speciális alakulatai végezték, ezek azonban nem maradtak ott a kiszolgálás biztosítására, hanem átmentek a feszített ütemű telepítés következő szakaszára. A határőrségi műszaki századot 1949-ban állították fel, mindenféle tapasztalat nélkül, decemberben még a laktanyai elhelyezés lehetőségét keresték.

A terepen az akadály vonalának kiépítésekor sok volt az improvizáció, különösen a kisebb vízfolyások, folyók, szurdokok térségében. Miután a természet, az esőzések felülírták az eredeti elképzeléseket, a módosítás, áttelepítés veszélyes munkája következett.

A telepítési vázlatok pontatlansága mellett gondot okozott a felrobbant aknák pótlása. Ehhez speciális járőröket kellett kiképezni. A pótlás és az eredeti rendszer nem mindig volt összhangban. Egyéni jelzések, megoldások alakultak ki. A katonák a drótakadály faoszlopaiba bevert szögekkel jelezték a robbanó testek elhelyezkedését. Amennyiben rá kellett menni a tiltott sávra, szűrőbotokkal kísérelték meg felderíteni az aknák elhelyezkedését. Időközben az eső esetenként lemosta a talajt és kilátsoztak a taposóaknák, vagy ellenkezőleg annyi hordalékot hordott rá, hogy nem lehetett megtalálni, de a veszélyessége nem változott. Hónapokon (éveken) belül a növényzet teljesen benőtte a létesítményt. Eredetileg a gáztól tisztították, de a balesetek miatt leálltak az ilyen munkával. Ennek eredményeként egy átláthatatlan, életveszélyes dzsumbuj keletkezett. Ezen ugyan jól látszottak az áthatolás nyomai, de az aknakutatás még veszélyesebb lett. Különösen problémásak voltak a botló drótos megoldások. A vadszeder indái rátekeredtek a dróra, majd továbbkúsztak az akadályrendszeren kívülre és maguk is indikátorként működtek, ha valaki, esetleg a járőr megbotlott bennük. Ezért a katonák igyekeztek a járőrcsapást a kerítéstől minél messzebb kialakítani. Különösen félték a vadak felriasztásától, amelyek a lábuk alól felugorva és a drótok közé szaladva robbanást okoztak. Az éjszaka bekövetkezett robbanásokat nappal vizsgálták ki. Még ha valaki sérülten, segítségért könyörögve feküdt az aknák között, kérdéses volt, ki és miként mer a közelébe menni.

Az aknamező alkalmazásának nyilvánvalóan volt elrettentő hatása, sokakat visszatartott a ki- illetve beszökéstől. Megszűnt a korábbi árucsempészet a zöldhatáron át, hiszen a remélt haszon nem állt arányban az újfajta kockázattal.

Míg a határőrségi okmányok osztrák viszonylatban 1945–47 között alapvetően csempészetéről szólnak, 1949 májusától megjelennek a jelentések az aknamező kiépítéséről, alkalmazásáról és ezt követően ezek szerepelnek a legnagyobb mennyiségben.

A műszaki zár teljes egészében módosította a határőrizet rendszerét. Minden akadály akkor ér valamit, ha azt folyamatosan figyelik és ellenőrzik. Tehát sem anyagi, sem emberi erőforrásokat nem lehet vele megtakarítani. A kiépítés nyilvánvalóan rengeteg pénzbe került. Ezt követően a tevékenységet a rendszer fenntartására, tökéletesítésére fordították. Figyelő járőrök tartották szemmel a megközelítési utakat és a kerítés vonalát. Sötétedés előtt és világosodás után portyázó járőrök ellenőrizték az aknamezőt és a mellette létesített nyomsávot. Az éjszaka közepén lehetőleg egyszer végighaladtak annak a vonalában. Aknarobbanás esetén a legközelebbi járőr sietett a helyszínre, majd világosodás után, jó látási viszonyok mellett most már pontosan kivizsgálták a robbanás okát. Ezután következett az eredeti helyzet visszaállítása, az akna pótlása, sérült kerítés javítása, jelentések megírása.

Az első hónapokban az országos parancsnokság minden robbanásról írásos tájékoztatást kért. Ezek gyakorisága miatt hamarosan elálltak ettől a megoldástól. A Honvédelmi Minisztérium is célszerűtlennek látta a folyamatos jelentéseket és az országos parancsnokságnak küldött levelében azok mérséklését kérte. *„A mű. akadályokban telepített aknáknak mezei vadak, kóbor állatok, személyek tudatlansága vagy rongálási szándéka folytán történt robbanásairól a jövőben jelentést csak akkor terjesszen fel, ha a robbanások rendkívüli mértékűek, vagy különleges események következtében álltak be.”* (Magyar Nemzeti Levéltár 1949/a)

A csornai zászlóalj havi összesített jelentéséből (Magyar Nemzeti Levéltár 1949/b) betekintést nyerhetünk egy adott időszak átlagáról *Kimutatás a december hóban előfordult akna és jelzőtöltények robbanásáról* címmel. Ez összesen 28 esetet tartalmaz, ebből csak jelzőtöltény aknarobbanás nélkül 4 alkalommal működött. A Rozi nevű jelzőtöltény az aknákkal került alkalmazásra, így az aknarobbanással együtt legtöbbször az is beműködött. A többi 22 alkalommal 35 darab jelzőtöltény működése és 57 darab akna felrobbanása következett be. Általában 1-2 akna robbant, de 2x3, 1x9, 1x16 is előfordult. Az okok között mindig vadmozgás, általában nyúl van megadva, 7 esetben nyúltetem maradt a helyszínen. A párhuzamosan felküldött melléklet szerint ebben az időszakban elfogtak 43 főt, köztük 16 befelé irányuló személyt, kitelepített svábokat, akik megpróbálták hazajutni, és három embercsempészt. Az aknamezőn bekövetkezett esetleges sérülésről velük kapcsolatban nem írnak.

Október 1-én az országos parancsnokság összegző jelentéseket kért be, ezek is tanulságos adatokat tartalmaznak. (Magyar Nemzeti Levéltár 1949/c)

- Rajka őrsön október 16-án robbanás volt, a nyomokból ítélve embertől, de mást megállapítani nem tudtak, lehetett szándékos okozás.
- Győr az 59. órs sávjában történt robbanásokat jelenti, szeptember 7. és október 3. között 13 robbanás történt, 12 állattól, október 3-án egy csehszlovák állampolgár halt meg a műszaki záron.
- Zalaegerszeg felterjesztése szerint 72 robbanás volt augusztus 22. és október 5. között, egyet sem értékelték embertől származónak. 28 esetben nem tudták az okokat megállapítani, a többit vadtól származónak nyilvánították (hátra maradt szőr stb.) nyúl, őz, szarvas, kutya.

- A kőszegi zászlóalj október 10-én 2, 11-én 3, 12-én 2 aknarobbanást jelent, valamennyi vadtól származott.
- Csorna október 10-ei dátummal a műszaki zár létesítése óta bekövetkezett robbanásokat összegzi. Az összesen 20 órán 550 akna és 458 jelzőtöltény működött, egy csehszlovák állampolgártól, három alkalommal egy-egy aknát osztrák csendőr robbantott fel, a többi vadtól.
- Szentgotthárdon október 29-én a robbanást osztrák finánc okozta, közös kivizsgálást tartottak a szomszéd ország csendőrségével.
- Október 31-ei jelentés szerint a rajkai őrs műszaki zárán egy holttestet találtak.
- Kanizsán még nem volt aknatelepítés 1949. október 10-ig, így jelentése nemleges.

Természetesen az aknamezőt nem csak telepíteni, hanem folyamatosan karbantartani is szükséges volt. Pótolták a felrobbant aknákat, jelzőkészülékeket alkalmaztak a műszaki zár mellett. Kivizsgálás céljából esetenként szükséges volt rámenni a veszélyes területre, a rádólt fákát, látást zavaró növényzetet eltávolítani. Ez a munka többnyire kockázatosabbnak bizonyult az első telepítésnél is. Itt lett kérdéses, mennyire megbízhatóak az eredeti vázlatok.

Kiemelkedően problémásnak bizonyult az aknák besűritésére vonatkozó döntés végrehajtása. Az így bekövetkezett sérülések kivizsgálásánál gyakran nagyon eltérő vélemények jelentkeztek. 1951. január 10-én történt eseményről teljes kivizsgálási jelentés áll a rendelkezésünkre melyet Kiskunhalasról terjesztettek fel. (Magyar Nemzeti Levéltár 1951/a) Ebben az esetben egy tiszt és egy sorkatona szenvedett balesetet. Felrobbant akna pótlását végezték, amikor a tiszt alatt egy, a helyiek szerint szabálytalanul, rossz helyre telepített másik akna működésbe lépett. A halasiak és a központi szervek – az országos parancsnokság Határügyi Osztály Műszaki Alosztálya –, teljesen eltérően ítélték meg az okokat. A központ szerint egyszerűen figyelmetlenségről volt szó és nem lett volna szabad az aknakutatást végző személy 20 méteres körzetében másoknak is tartózkodni. A helyszínen felvett jegyzőkönyv növényzettől sűrűn benőtt aknamezőről ír, amelyen egyes helyeken kilátszanak az aknák, máshol viszont rendszertelenül, a telepítési szabályokat nem betartva, túl mélyre rakva helyezkedtek el és ezért szűrőbottal sem deríthetők fel. Az okmány szerint a drótkerítés oszlopaiba bevert szögek mutatták a robbanótestek pontos elhelyezkedését, de a jelek szerint ez sem volt elég. A műszaki osztályvezető által aláírt feljegyzés cáfolja a szakmai hibákra vonatkozó helyi állásfoglalást és nem tudhatjuk, vajon a mundér becsületének védelméről, vagy tényleg a helyiek hibáiról van-e szó.

A tűzszerészek, akik a telepítést is végezték veszélyességi pótlékban részesültek. Eredetileg nem gondoltak arra, hogy őrsönként is szükség lesz ilyen beosztású személyekre. 1949 júliusából találunk egy felterjesztést melyben a határvadász zászlóalj ennek biztosítását kéri. (Magyar Nemzeti Levéltár 1949/d) Eddig ilyen juttatást az aknakutató műszaki zászlóalj akna- és lőszer-mentesítési munkálatokat végző beosztottai kaptak, de ők nem tartoztak a határőrséghez.

Az 1948. évi 8. számú Honvédségi Közlönyben megjelent 400.697/kv.-1948. számú körrendelet „tűzszerész veszélyességi jutalomdíj” hatályát szerették volna kiterjeszteni a határőr aknapótló járőrökre is. Jelentésükben arra hivatkoznak,

a határőr járőrök munkája hasonlóan ennyire veszélyes és a határvadász zászlóalj működési területén legalább 6 darab 7 fős járőr alkalmazásának igényével számol.

A kapkodva végrehajtott telepítés gyakran nem vette figyelembe a helyi sajátosságokat. Nem hagytak elegendő kaput, átjárási lehetőséget a kizárt területekre, vagy nem a megfelelő helyen létesítették azokat. Magyar és osztrák birtokosoknak kölcsönösen volt a túloldalon földterülete és ezek megközelítése nehézkessé, vagy lehetetlenné vált. A helyi önkormányzatok egyeztetéseket kezdeményeztek, panasszal éltek. Mikor a parancsnokság feleszmélt, bekérték a vonatkozó adatokat melyek érdekes információkat tartalmaznak. Egy zalaegerszegi jelentés szerint Szentpéterfának és lakóinak a túloldalon kb. 990 hold birtoka van, ebből a községé 300 hold erdő, a többi kettősbirtokosoké. (Magyar Nemzeti Levéltár (1949/e) Magyar oldalon osztrák tulajdon kb. 80 hold. Pinkamindszentnél osztrák területen kb. 35–40 holdnyi kaszáló és szántó, magyar oldalon kb. 60 hold osztrák tulajdon van.

Az aknamező mellett dolgozó polgári személyek közül is áldozatokat követelt a műszaki zár. Velemi lakosok az akadály külső oldalán dolgoztak, erdőtisztítást végeztek 1951 májusában és a biztosító járőr a kivizsgálás szerint túl közel engedte őket a drótkerítéshez. (Magyar Nemzeti Levéltár 1951/b) A bekövetkezett robbanás következtében 9 civil és egy határőr sérült meg, ketten húsz és négyen nyolc napon túl gyógyuló sérülést szenvedve. Különösen veszélyes volt egyikőjük tüdősebe. Egészen sajátos az eset, amikor osztrák polgári személy Szentpéterfán, ahol mindig rengeteg határesemény történt, 1951. március 17-én átjött magyar területre. (Magyar Nemzeti Levéltár 1951/c) Átbújt az aknamezőt jelző drótszál alatt és a drótkerítés oszlopához leállított két üvegben kb. két liter pálinkát a műszaki akadály belső oldalán dolgozó magyar munkások részére. Visszafelé menet elesett a kifeszített botló drótban és a kiváltott robbanástól három magyar munkás sérült meg. A kivizsgálás feltételezte, hogy a magyarok és az osztrák személy ismerték egymást, amit a mieink természetesen erősen tagadtak.

Balesetek

A levéltári anyagok számtalan baleset leírását, kivizsgálását tartalmazzák. Ezekből következtetni tudunk a bekövetkezett események valószínű okaira, a lefolytatott eljárások rendjére. 1951. január 15-én, Nagycenken két határőr sérült meg, az egyikük halálosan, amikor egy fel nem használt aknát akartak szétszedni, valószínűleg szabálytalanul. A kivizsgálás alaposságát mutatja a helyszínen és a kórházban készített jegyzőkönyv, valamint a „rendőr orvosi hullaszemle” okmánya. Az „ÁVH Határőrség Parancsnoksága” fejrészes iratcsomó tartalmazza az elhunyt özvegy édesanyja segély kérelmét, aki négy kiskorú gyermekével maradt anyagi támasz nélkül. (Magyar Nemzeti Levéltár 1951/d)

Még a szabályok betartása sem garantálta a teljes biztonságot. Baracson ugyanebben az évben a határőr a szemén sérült meg és vált katonai szolgálatra alkalmatlanná, amikor a szűrőbottal aknakutatás közben megérintette a robbanó testet. (Magyar Nemzeti Levéltár 1951/e) Egymást követik a baleseti jegyzőkönyvek, a sérültek előléptetése őrmesternek. Szerencsés volt, aki csak három ujját veszítette el.

Nehézségek az osztrák oldallal

Természetesen a műszaki zár felépítése és folyamatos alkalmazása nem kapott egyértelmű támogatást az osztrák hivatalos szervek és a civilek részéről. Ellenző magatartásuk több szempontból is érthető volt. Néhány esetben tévedésből, rossz vázlatok és a helyismeret hiánya, a kapkodás miatt konkrétan osztrák területén kezdtek el építeni kerítést, főleg a határtörések hibás értelmezése miatt. Maga az aknamező is alkalmanként olyan közel került az államhatárhoz, hogy a repeszhatás veszélyeztette a túloldalon tevékenykedők épségét. A feszítőkötelek, azok rögzítő karói egyes helyeken csak méterekre voltak a határvonaltól.

Az ellenszenv több módon is megnyilvánult. Kövekkel dobálták, rudakkal verték a rendszert robbanás előidézése céljából. Felszedtek és elvittek aknákat, a rakétákkal működő jelzőkészülékeket. Madzagra kötött köveket dobáltak a botló drótokra, majd azokat visszahúzva felrobbantották az aknákat. Meglepő módon részt vettek ebben osztrák csendőrök és nem meglepően, a korábban aktív embercsempészek. *„Sopron-Bánfalva Brennbergbánya területén október hónapban 900 méteres összefüggő akadályöviünkön osztrák állampolgárok, fináncok és civilek aknáinkat részben felrobbantották, részben felszedték és magukkal vitték.”* (Magyar Nemzeti Levéltár 1949/f) 1949. október elején osztrák személyek 20 darab jelzőkészüléket loptak el különböző határszakaszokon. A járőr figyelmeztető lövéssel akadályozta meg az akna felrobbantását az osztrák személynek.

A kezdeti kíváncsiság, a drótok megérintése, fellépés a műszaki zár oszlopaira, a feszítő drót megérintése kaszával munka közben több sérülést és halálesetet okozott. Egymást érték a közös osztrák–magyar kivizsgálások, a túloldalról jövő panaszok.

Szentgotthárdnál osztrák csendőrök aknákat robbantottak madzaggal, a magyar járőr lövéseket adott le figyelmeztetésül. (Magyar Nemzeti Levéltár 1949/g) Az osztrák külügyminisztérium szóbeli jegyzékben tiltakozott. A megküldött osztrák szóbeli jegyzék a magyar aknazárral kapcsolatban 1949. október–novemberi eseményeket sorolt fel. (Magyar Nemzeti Levéltár 1949/h) Tiltakozott azért is, mert a robbanások osztrák területen legalább egy 10 méteres sávban veszélyesek. Négy esetet sorolt fel, de a magyarok egyikben sem ismerték el a felelősséget. Egy alkalommal egy lány a határtól hat méterre fekvő konyhakertben dolgozott, amikor macska robbantotta fel az aknát a közelében. 1949. szeptember 26-án, Brennbergbányánál egy osztrák csendőr akart aknát felszedni, közben azonban felrobbant és életét veszítette. A jelentés írója feltételezte, a korábbi aknafelszedési esetek mögött is osztrák csendőrök lehettek.

Határsértési kísérletek

Számtalan, tipikusnak mondható határsértési kísérletről rendelkezünk adatokkal. A csornai zászlóalj területén a Lajta-rétárok csatornától 1000 méterre a 130–131 határjelek között 1949. október 26-án éjjel robbanás történt. (Magyar Nemzeti Levéltár 1949/i) A járőr reggel hétkor a határvonaltól egy méterre látott egy holttestet feküdni a túloldalon. Az osztrák csendőrök a magyarokat már nem engedték a helyszínre. Az embercsempészt, egy asszonyt elfogták a magyar mélységben mikor visszafelé jött.

Ő vezette fel a határsértőt egészen a műszaki akadályig. A halott egy pesti fogorvos volt.

Jellemzőnek mondható határsértési esetről szóló leírást és 14 mellékletet, vázlatot tartalmaz a Honvédelmi Minisztérium akkori iratgyűjtője. (Magyar Nemzeti Levéltár 1949/j) 1949. november 30-án nagyobb, kiszökni szándékozó csoport Pestről vonattal Zalaegerszegre, majd Egyházasköröcra utazott. Onnan embercsempész segítségével gyalog az államhatárra mentek, lejutottak Szentpéterfán az aknamezőig, de robbanás miatt 20.15-kor visszafordultak. A szétszóródottak közül többeket elfogtak.

A helyszínről készített vázlat két halottat és öt sebesültet mutat, és jelentős tárhosszon jelzi az aknamezőt, mely az adott irányt már teljesen lezárta. Két fő halt meg a helyszínen és 7 fő „többé-kevésbé súlyosan megsebesült”. Egy helyi lakos korábban már bejelentést tett a rendőrségen a határ felé haladó személyekről, de ezt az információt a távollévő őrsparancsnok helyettese nem vette komolyan, nem reagált rá. Ezért – írja a jelentés tevő – az „...őrs pk.h-t ezzel kapcsolatos szolg-i mulasztása miatt tartóztatásba helyeztem és ellene a hadbírói eljárást megindítottam”.

Egy férfi és egy nő halt meg, az őrsről szaladtak ki elsősegélyt nyújtani, majd mentőautó jött a helyszínre, csomagok szétszóródva heverték mindenhol. A sebesültek osztrák és magyar területen, részben az aknamezőn, illetve annak két oldalán feküdtek.

Adatok szerint 7 főt az osztrákok az éjjel elfogtak, és Güssingbe, a kórházba szállítottak. Közülük három férfi könnyebben, két nő súlyosan megsérült. A magyar járőr a helyszínen egy főt és visszafelé a mélységben további négy főt fogott el. Az előírásoknak megfelelően bizottsági kivizsgálás következett. Az államügyész engedélyezte a halottak elmozdítását és Szentpéterfára, a község halottasházába szállítását. Az egyik halottnál semmilyen okmány sem volt, személyazonosságát nem lehetett megállapítani. A boncolást a halottasházban végezték el, majd a temetési engedélyek kiadása után a temetésről a községi közigazgatás gondoskodott. Saját ruhájukban temették el őket. Érdekes a felterjesztés fogalmazása: „A rendelkezésre álló adatainkból megállapíthatók, hogy a disszidálni szándékozó egyének osztályhelyzete a burzsoá reakciós osztályhoz tartozók, amelyre öltözetükből és a náluk talált ékszerekből is lehet következtetni.” A további kivizsgálások és jelentések újabb adatokat tartalmaznak.

21 fős volt az a csoport, amelyik Pestről elindult. Közülük négyen menetközben fáradtság miatt lemaradtak. A határt 17 fő érte el Zalaegerszeg–Egyházasköröc–Szentpéterfa irányban. Egy nő a kórházban meghalt, az aknamezőn egy férfi és egy nő veszítette életét. A kórházban több, súlyosan sebesült is volt, kettőnek amputálták a lábát. A tömeges sérülés oka az lehetett, hogy hirtelen egyszerre ráfutottak az aknamezőre, mert megijedtek. A mentők két fordulóval 5, majd 3 főt vittek el. Egy főt sebesülten az erdőben találtak.

A dossziében található egy távirat mely elrendeli az őrsparancsnokot helyettesítő főtörzsőrmester őrizetbe vételét, aki az rendőrség jelzését követően csak két járőrt küldött ki, többet nem intézkedett.

Az érintettek adatai részben megtalálhatók a jelentések egyikében, reprezentálják az akkori társadalmi változásokkal negatívan érintett rétegeket:

- egy fő ferences pap;
- egy fő államügyész, fél éve foglalkozás nélkül;

- egy fő tanügyi fogalmazó;
- egy fő miniszteri tanácsos, doktori címmel, felesége Párizsban él, mindkét lábát amputálták;
- egy fő tüzelőanyag kiskereskedő, szintén doktori címmel;
- egy házaspár a lányával;
- az egyik hölgy nyugalmazott honvéd alezredes lánya;
- hölgy, műszaki tanácsos neje, rokonai Ausztráliában éltek, nem kapott útlevelet a magyar hatóságoktól,
- az embercsempész foglalkozását nézve gépkocsivezető, akinek állítólag már nem ez volt az első esete. Személyenként 200 forint volt a csempészes díja.

A megtartott helyszíni szemléről jegyzőkönyvet vettek fel, „A szombathelyi megyei bíróság vizsgálóbírója” fejrésszel. „Készült az ismeretlen egyének halálának megállapítása tárgyában Szentpéterfa községben az államügyészségnek 1949.áü. 10. 795/1. számú indítványa folytán az elrendelt helyszíni szemléről” kezdetű fogalmazással. A helyszíni szemle bizottságban hét fő tevékenykedett. Vizsgálóbíró, a jegyzőkönyvvezető jogász, államügyész, négy fő a határőrségtől, köztük egy orvos. Az okmányt a helyszínen a műszaki zárnál készítették.

1949. augusztus 12-én 0 óra 50-kor, Hegyeshalom–Nickelsdorf műút közelében aknamezőn robbanás történt. (Magyar Nemzeti Levéltár 1949/k) Az odasiető járőr cipőket és egy női retikült talált, személyeket nem. Másnap, a kivizsgáláskor az osztrákok elmondták, hogy két férfi könnyebben, egy nő, tanuló súlyosan megsebesült és osztrák területen kórházban vannak. A határsértők tipikus módszerrel a műúttól 150 méterre, azzal párhuzamosan haladtak a megfelelő tájékozódás céljából. Természetesen ez az eljárás a határőrség előtt is ismert volt. Leginkább az ilyen terepszakaszokat erősítették meg.

Különleges esetek

Egy iratköteg szemléletesen mutatja be az aknamezőn meghalt polgári személyekkel kapcsolatos eljárási folyamatot. (Magyar Nemzeti Levéltár 1951/f) Tartalmaz egy jegyzőkönyvet, amely a Szombathelyi megyei kórház bonctermében készült 1951. évi május hó 16-án, „Ismeretlen férfi holttestének szemléjéről és boncolásáról”. A holttestet május 14-én a határőrség szállította be. Okmányok nem voltak nála. A jegyzőkönyv „Vélemény” megnevezésű szakasza a következőket tartalmazza: „Atlétikus alkatú erősen fejlett közepes korú férfi holtteste... A boncleletből megállapítható, hogy a boncolt egyén nagy valószínűség szerint aknarobbanás következtében többszörös kiterjedt sérüléseket szenvedett el...”

Az előző jegyzőkönyvhöz kapcsolódik egy temetési engedély a szombathelyi államügyészségtől: „Az Államvédelmi Hatóság szombathelyi Határőr parancsnoksága által május 14-én a szombathelyi kórházba beszállított és május 16-án felboncolt ismeretlen férfi holttestének eltemetésére az engedélyt megadom.” Aláírás „államügyész” és bélyegző „Szombathely Államügyészség” felirattal.

A kórház részéről kapcsolódik a gyűjtőhöz egy „Átvételi elismervény” megnevezésű nyilatkozat, melynek nincs fejrésze, címzése, nyilvántartási száma. „Az Á.V.H.

Határőrség Szombathely a mai napon a Szombathelyi Kórháznak átadott 1/egy/ férfi hullát. A hulla adatai ismeretlenek. A hulla személyi adatainak megállapítására a Kórház semmiféle intézkedést ne tegyen. A hulla elföldelésére, esetleges boncolására külön fogok intézkedni. Az átvételt elismerem: Korh. megbízott, Szombathely, 1951. május hó 14-én.” Az okmányon a határőrség részéről nincs aláírás.

Az előző anyagokat a zalaegerszegi kerületparancsnok június elsején terjesztette fel Pestre és a kísérő levélből kitűnik, természetesen ismerték az elhunyt személy adatait, aki Kisnarda térségében vesztette el az életét.

A másik, halállal végződött eset, amikor a holttestet szintén Szombathelyre a kórházba szállították, a hörmannforrasi őrön történt 1951. október 23-án. (Magyar Nemzeti Levéltár 1951/g) A szigorúan titkos minősítésű jelentés címzettje a történések jelentőségének megfelelően nem más, mint Péter Gábor államvédelmi altábornagy az ÁVH vezetője.

A szerencsétlenség mutatja, nem csak egyszerű menekülők, hanem a rendszer hivatásos ellenségei is fennakadtak néha a műszaki záron. A tragédia hajnali aknarobbanással indult, mely hangra a közelben tartózkodó járőr a helyszínre sietett és 25–30 méterre a műszaki zártól, már osztrák területen egy jajgató sebesültet látott. Nem egészen szabályosan, de átmentek érte és a hátizsákjáért. Természetesen ilyen esetben a határvonal átlépésénél lehetett hivatkozni a halaszhatatlan életmentő tevékenységre. A sérült férfit Szombathelyre a kórházba szállították, elhunyt a bal halántékát ért aknaszilánk következtében. A határ másik oldalán még egy hátizsákot és egy véres géppisztolyt fedeztek fel, ebből következtek egy második személy mozgására is. A helyszínen az alábbi tárgyakat találták:

- 2 darab német gyártmányú géppisztolyt és három teli tárat;
- 2 darab amerikai gyártmányú kézigránátot;
- 1 darab Walter pisztolyt, több doboz lőszerrel;
- 2 darab drótvágó ollót;
- 2 darab tört;
- 1 fiola mérget;
- térképeket, hamis iratokat, sok más tárgyat.

A jelentés fogalmazása szerint *„az illetők hamis névre szóló igazolványokkal voltak ellátva... Megállapításunk szerint mind a kettő amerikai kémszervezet ügynöke.”*

1951-ben vagyunk, amikor még szovjet csapatok tartózkodtak Ausztriában és egészen az Enns-folyóig működtek ellenőrző pontjaik. Az osztrák csendőrség a napvilágra került konkrét esetekben kénytelen volt együttműködni velük, bár ezt gyakran megkísérelték elmulasztani. Ha a keleti fél már adatokhoz jutott valamilyen eseménnyel kapcsolatban, ezt már nem teheték meg. A helyzetnek megfelelően nem volt elég leküzdeni a műszaki zárat és kijutni Ausztria területére, még a továbbjutás is jelentős veszélyeket tartogatott. Ennek fényében kell értelmeznünk az anyag következő bekezdését: *„A kerület parancsnokság érintkezésbe lépett az Ausztriai szovjet elvtársakkal, ahonnan átjött egy főhadnagy bajtárs és elmondta, hogy f. hó 23.-án a reggeli órákban az osztrák csendőrök elfogtak egy 27–28 év körüli fiatalembert, aki Hörmannforrás felől ment és átadták a szovjet elvtársaknak. Az illető beismerte, hogy Magyarországról akart kijutni és társával együtt a műszaki zárnál a robbanás következtében megsebesült. A szovjet elvtársak az illetőt át fogják adni nekünk.”*

A helyszínt jól ismerő határőrök és helyi lakosok sem lehettek biztonságban. Bozsokról két határvasdász, valamint két ottani lakos, egy nő és egy férfi akartak kiszökni 1949. decemberben. (Magyar Nemzeti Levéltár 1949/l) Az aknamezőn a nő felrobbant és osztrák oldalon meghalt, a férfi súlyosan megsebesült. A határőrök civil ruhát vittek magukkal és a túloldalon átöltöztek, majd elmenekültek. Ilyenkor az egyik alkalmazott módszer volt a vonattal bejutás Bécsbe majd onnan tovább az amerikai megszállási övezetbe. A határőrök közös kivizsgálást tartottak az osztrákokkal, de ők a katonákról nem akartak tudni.

Természetesen felkészült személyek kis szerencse mellett eredményesen áthaladhattak az akadályon. (Magyar Nemzeti Levéltár 1949/m) Az ilyen eseteket fokozottabb figyelemmel vizsgálták ki a sikertelenség okainak feltárása céljából. A csornai zászlóalj területén, 1949. november 16-án a hivatásos járőr 09,00-kor a műszaki záron 4 darab érintőakna felszedését észlelte; hármat elvittek, egyet otthagytak a drótakadályok között. A műszaki zár az államhatár vonalától 4–5 méterre húzódott. Bizottsági jegyzőkönyv készült az osztrák hatóságokkal közösen lefolytatott kivizsgálásról. A magyarok állították, hogy osztrák oldalról szedték fel az aknákat és követték el határsértést. Az osztrákok az esetről – állításuk szerint – nem tudtak. Kézzel írott megjegyzés látható az anyagon „Mű. ea. részéről” címmel. *„Egyetértek azzal, hogy 4. db. éra (érintő akna) felszedése még jól képzett egyénnek is hosszabb időre a fennállott helyi és időjárási viszonyok figyelembevételével is (min. 30') van szükség.”* A kivizsgálás színvonalával kapcsolatban kifogásolta, miszerint nem szerepelt a jelentésben, hogy az érintődrótot elvágták-e, hatástalanították-e az aknákat, és milyen módon. Valamint mi történt a közbeeső jelzőtöltényekkel?

Halálesetek 1951-ben

Feltehetőleg nem létezik olyan összesített adat, amely az aknamezőn, vagy az ahhoz kapcsolódó munka közben felrobbant határőrökről nyújt átfogó, teljes körű információt. A levéltári jegyzőkönyvek is hézagosak, néha ellentmondanak egymásnak. Sajnos azt kell mondanunk, a saját állományú halálesetek többsége nem is az aknamezőkkel kapcsolatban következett be a határórségnél. Egy lista, melynek már a címe („Névjegyzék az 1951-ben, akik saját hibájukból meghaltak”) is igen vitatható, 34 halálesetet sorol fel. (Magyar Nemzeti Levéltár 1951/h) Nyilvánvalóan erősen relatív, hogy mit tekintünk saját hibás halálos balesetnek. Ezekben a situációkban határőr katonákról és nem polgári személyekről van szó. Éves viszonylatban a szám kiemelkedően magasnak mondható, ugyanakkor aknarobbantástól „csupán” négyen haltak meg (saját hiba okán). A többi aknarobbanás miatt bekövetkezett elhalálozást ebben az évben ezek szerint nem saját hibásnak tekintette a statisztika összeállítója és ezért nem kerültek a névjegyzékre.

A halálesetek okai az okmány szerint:

- Öngyilkosság: 10 fő. (Rendkívül sok. A részletezésben okok is szerepelnek. Nem tudott pénzzel elszámolni, családi problémák miatt, meglötte a társát és megijedt, civil személyt véletlenül agyonlőtt és utána követte el a tettét.)
- Aknarobbanás: 4 fő.
- Fegyvertől bekövetkezett halálos sérülés: 7 fő.

- Vonatbaleset: 3 fő.
- Vízbefulladás fürdés közben: 5 fő.
- Gépkocsi baleset: 3 fő.
- Társa leszúrta: 1 fő.
- Veszekedés közben társa agyonlőtte: 1 fő.

Bár az esetek nincsenek egyenként részletezve, feldolgozva, valószínűleg nem sokat tévedünk, ha a történetek egy részének gyökereit a kiképzés gyenge szintjére vezetjük vissza, különösen a fegyverrel bekövetkezett problémáknál. A négy akna miatt történt halálesetből csupán kettőt nevez meg az irat Fertőrákos, 1951. 12. 15. és Nemesnép, 1951. 11. 18. időpontokkal.

Zárógondolatok

Az 1949-től először az osztrák, majd a jugoszláv államhatáron alkalmazott aknamezővel kombinált műszaki zár különleges politikai körülmények között született meg. Szakmai indoka nem volt és a határőrség vezetése ilyen drasztikus lépést nem kezdeményezett. Tekinthetjük ezt az állami politika szélsőséges kilengései országhatáron történt lecsapódásának. Nehéz magyarázatot találni az eseményekre amennyiben reálisan mérlegeljük a helyzetet.

A jugoszláv kormánnyal kialakult feszült, szinte háborús viszonyt valójában semmi sem indokolta. Jelzi ezt az a tény, hogy pillanatok alatt megváltozott, mérséklődött a feszültség 1956-ra. Ausztriában, ebben az időben szovjet csapatok állomásoztak. Azt hihetnénk, ez fékezte a szélsőséges intézkedéseket, de nem így történt.

A műszaki zár kiépítése és fenntartása jelentős költségekbe került, termőterületek kerültek ki a művelés alól. Az alkalmazáshoz kapcsolódó határőrségi létszám-emelés, többek között a hároméves katonai szolgálat bevezetése, szintén pluszforrásokat kívánt.

A leginkább elgondolkasztató, hogy a halottak és az egész életükre megsérültek sorsa mind a határsértők közül, mind pedig a sor- és hivatásos katonák állományából került ki. Az egész szituáció az én szememben a politika meghatározó szerepét és esetenként „vak” működését bizonyítja.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Léka Gyula (1999): A műszaki zár- és erődrendszer (vasfüggöny) felszámolása, 1948–1989. Hadtudomány IX. évfolyam, 3–4. szám zmne.hu/kulso/mhtt/hadtudomany/1999/ht-1999-34-17.html.
- Léka Gyula: Magyarország déli és nyugati határain létesített műszaki záruk, erődrendszerek felszámolása, a „vasfüggöny” lebontása. HL.TGY. A. VIII/E-3.
- Suba János (2009): Magyarország határán létesített műszaki záruk felszámolása 1956-ban. Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Preasidii Ordinis) HU ISSN 1216-6774 XVII. évf. 2009. 20. sz.
- Sallai János (2013): Határszéli jelentések a II. világháború után. In: Valóság 2013/6. sz. LVI. évfolyam, pp. 72–78.
- Sallai János (2012): Egy idejét múlt korszak lenyomata. A vasfüggöny története. Kiadta Hans Seidel Alapítvány, ISBN 998-973-88484-3-7.
- Suba János: Magyarország határán létesített műszaki záruk felszámolása 1956-ban. Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Preasidii Ordinis) HU ISSN 1216-6774 XVII. évf. 2009. 20. sz.

- Határműszaki helyzet kiértékelése. (1953) Határórség irattára 00797/1953.
- Magyar Nemzeti Levéltár (1949/a) HOP XIX-B-10 1949. év 32. sz. doboz, XIII/2. tárgykör, 017. folyószám, honvédelmi miniszter levele, „Tárgy: A mű. akadályon létesített és felrobbantott aknák jelentése” 1949. 12. 05.
- Magyar Nemzeti Levéltár (1949/b) HOP XIX-B-10 1949. év 25. sz. doboz, IV-11. tárgykör, 02. folyószám, jelentés, „Tárgy: Jelentések felterjesztése előfordult eseményekkel kapcsolatban” 1950. 01. 02.
- Magyar Nemzeti Levéltár (1949/c) HOP XIX-B-10 1949. év 32. sz. doboz, XIII/2. tárgykör, 006. folyószám, Jelentések, „Tárgy: Aknarobbanás jelentése”.
- Magyar Nemzeti Levéltár (1951/a) HOP XIX-B-10 1951. év 12. sz. doboz, III./5. tárgykör, 117. folyószám, „Tárgy: Dénes Sándor av. alhdgy. sérülése”.
- Magyar Nemzeti Levéltár (1949/d) HOP XIX-B-10 1949. év 31. sz. doboz, XI-1. tárgykör, 001. folyószám, „Tárgy: Tűzszerező veszélyességi jutalomdíj megállapítása a hór. aknapótló jórók részére.”
- Magyar Nemzeti Levéltár (1949/e) HOP XIX-B-10 1949. év 27. sz. doboz, V-3. tárgykör, 05. folyószám „Tárgy: Műszaki zár kapuk és határkiszögelések adatainak bekérése.”
- Magyar Nemzeti Levéltár (1951/b) HOP XIX-B-10 1951. év 12. sz. doboz, III./5. tárgykör, 116. folyószám, „A hőrmannforrási aknarobbanással kapcsolatos jelentés”.
- Magyar Nemzeti Levéltár (1951/c) HOP XIX-B-10 1951. év 12. sz. doboz, III./5. tárgykör, 118. folyószám, „Tárgy. Osztrák polgári személy által elkövetett határsértés a Szentpéterfai órs területén III. 17.-én”.
- Magyar Nemzeti Levéltár (1951/d) HOP XIX-B-10 1951. év 12. sz. doboz, III./5. tárgykör, 114. folyószám, Jelentés.
- Magyar Nemzeti Levéltár (1951/e) HOP XIX-B-10 1951. év 12. sz. doboz, III./5. tárgykör, 113. folyószám, Jelentés.
- Magyar Nemzeti Levéltár (1949/f) HOP XIX-B-10 1949. év 25. sz. doboz, IV-11. tárgykör, 17. folyószám „Feljegyzés Osztrák viszonylatban elkövetett határeseményekkel kapcsolatban.” 49. 11. 11.
- Magyar Nemzeti Levéltár (1949/g) HOP XIX-B-10 1949. év 25. sz. doboz, IV-11. tárgykör, 27. folyószám, Jelentés, „Tárgy: Osztrák csendőrök által elkövetett határsértés tbn.”
- Magyar Nemzeti Levéltár (1949/h) HOP XIX-B-10 1949. év 25. sz. doboz, IV-11. tárgykör, 31. folyószám, osztrák szóbeli jegyzék.
- Magyar Nemzeti Levéltár (1949/i) HOP XIX-B-10 1949. év 25. sz. doboz, IV-11. tárgykör, 34. folyószám, Jelentés, „Tárgy: Aknarobbanás következtében történt haláleset kivizsgálása.”
- Magyar Nemzeti Levéltár (1949/j) HOP XIX-B-10 1949. év 23. sz. doboz, III-4. tárgykör, 017. folyószám, Jelentés, „Tárgy: Szentpéterfai hv. órs működési területén aknarobbanással kapcsolatos kivizsgáló jelentés felterjesztése tbn.”
- Magyar Nemzeti Levéltár (1949/k) HOP XIX-B-10 1949. év 24. sz. doboz, IV-10. tárgykör, 03. folyószám, Jelentés „Tárgy: Pláner Katalin és 2 társa budapesti lakosok sebesülése az országhatár illegális átlé- pése közben.”
- Magyar Nemzeti Levéltár (1951/f) HOP XIX-B-10 1951. év 12. sz. doboz, III./5. tárgykör, 119. folyószám, „Jegyzőkönyv” „A szombathelyi államügyészségtől”.
- Magyar Nemzeti Levéltár (1951/g) HOP XIX-B-10 1951. év 11. sz. doboz, III./4. tárgykör, 43. folyószám, „Jelentés az I. határőrkerület Hörmannforrás-i órsének határsávjában történt aknarobbanásról.”
- Magyar Nemzeti Levéltár (1949/l) HOP XIX-B-10 1949. év 25. sz. doboz, IV-11. tárgykör, 32. folyószám, „Tárgy: A Bozsok-i határvadász órs működési területén történt aknarobbanás kivizsgáló jelentés.”
- Magyar Nemzeti Levéltár (1949/m) HOP XIX-B-10 1949. év 25. sz. doboz, IV-11. tárgykör, 01. folyószám, Honvédelmi Miniszter fejrészes iratgyűjtő, „Tárgy: Határsértésekről kivizsgáló jelentés” 49. 12. 19.
- Magyar Nemzeti Levéltár (1951/h) HOP XIX-B-10 1951. év 12. sz. doboz, III./5. tárgykör, 115. folyószám, „Tárgy: Névjegyzék az 1951-ben, akik saját hibájukból meghaltak.”